

УДК 007: 304: 070

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В ДІЛЯНЦІ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Зіновій Партико

*Класичний приватний університет,
вул. Жуковського, 70 Б, Запоріжжя, 69002, Україна, e-mail: partyko@ukr.net*

Розглянуто мотиви написання та причини зниження наукового рівня дисертацій. Викладено ознаки псевдонауки, паранауки й інженерних учень, які знижують рівень дисертаційних досліджень. Подано рекомендації, які дають змогу підвищити цей рівень.

Ключові слова: дисертація, дослідження, наука, псевдонаука, паранаука, інженерні вчення, вимоги, рекомендації.

Вступ. У наш час значна частина дисертаційних досліджень не завжди відповідає вимогам, встановленим сучасною наукою. Як наслідок, частина виконаних досліджень належать до псевдонауки, паранауки чи інженерних учень.

З урахуванням сказаного, в цій статті на розв'язання ставиться проблема підвищення якості дисертаційних досліджень.

Оскільки в суспільних і гуманітарних науках у дисертаційних дослідженнях часто є елементи псевдонауки, паранауки чи інженерних вчень, то саме вони будуть об'єктом цієї статті. Її предметом будуть формальні ознаки, які дають змогу відрізнити наукове дослідження, зокрема й дисертаційне, від ненаукового.

Мета статті полягає в тому, щоб дати рекомендації, які можуть підвищити рівень дисертаційних досліджень.

Короткий огляд публікацій. Методика готування дисертаційних досліджень описана в низці видань [1-18].

Конкурентоздатність українських дисертацій на світовому рівні вибірково: наші дисертаційні дослідження найчастіше є конкурентоздатними в ділянці теоретичних наук (наприклад, у математиці, теоретичній фізиці, де не потрібні великі капіталовкладення в матеріали, обладнання тощо), але не конкурентоздатні в тих науках, де без таких капіталовкладень виконувати дослідження на сучасному рівні неможливо (наприклад, у медицині, біології, генетиці тощо). Частково відстають українські дисертаційні дослідження і в ділянці гуманітарних наук, зокрема через відставання в застосуванні методів кількісного аналізу, а також з низки причин, викликаних перебуванням України в складі СРСР.

Мотиви захисту дисертаційних досліджень. Виділимо такі основні мотиви, які штовхають людей до захисту дисертацій:

- жадоба в отриманні нових знань, відкритті невідомого;
- потреба у встановленні істини;
- бажання прославитися;
- бажання отримати певний соціальний статус, зокрема зайняти певну посаду;
- бажання отримати додатковий фінансовий дохід;
- бажання робити так, як роблять колеги.

Зрозуміло, що перші два мотиви справді створюють сприятливі умови для проведення наукових пошуків. Решта мотивів таких умов не створюють, а замість них викликають бажання захистити дисертацію, незалежно від результатів, які були в ній отримані навіть за умови, якщо ці результати є ненауковими.

Наука, псевдонаука, паранаука й інженерні вчення. Як відомо, наука — це: а) пізнавальна діяльність людини, спрямована на отримання нових знань про реальний світ; б) результат цієї діяльності, тобто самі нагромаджені знання; в) соціальний інститут, тобто множини науковців і наукових організацій, в яких працюють ці науковці. У другому значенні наука — це множина узагальнених, систематизованих тверджень¹, які описують реальний світ, причому є стосовно цього світу або істинними, або ймовірно істинними, а також мають цінність для суспільної практики.

Псевдонаука (лженаука, квазінаука) — вчення, що описує реальний світ, але при цьому припускається певних помилок. Псевдонаука імітує науку, але за своєю суттю наукою не є.

Паранаука² — збірна назва ідейно-теоретичних учень, які ґрунтуються на ненаукових або антинаукових постулатах. Наприклад, у теорії інформації таким постулатом може бути твердження про можливість передачі інформації між людьми без матеріального носія (телепатію).

Інженерні вчення — це вчення, що описують застосування загальновідомих, в тому числі й утилітарних, знань³ (техніки⁴, матеріалів, умінь для спорудження будівель, вирощування урожаю, шиття одягу, приготування їжі тощо), які задовольняють потреби людини в існуванні. В інженерії (застосуванні інженерних вчень) виокремлюють виробничу, соціальну (гуманітарну), педагогічну, програмну, генну, мистецьку інженерію тощо. Інженерні, а також найпростіші серед них — ремісничі — вчення викладають, як правило, у формі інструктивних текстів. Від інженерних учень потрібно відрізнити технічні науки, які спрямовані на створення принципово нових видів техніки, нових матеріалів і технологій.

¹ Тут термін *твердження* ми вживаємо в тому значенні, в якому його вживають у логіці (рос. *суждение*); твердження — одна з одиниць логіки (див. наприклад: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. М.: Наука, 1975. С. 574-577).

² Іноді паранаукою називають також ділянку знань між наукою та нагромадженим людством досвідом. У цьому розумінні паранаука існувала й існуватиме завжди і виконує своєрідну роль двигуна наукового прогресу, оскільки саме в цій ділянці виникають наукові проблеми. Ця ділянка може викликати зміну *парадигми* (множини постулатів) науки.

³ Ці знання люди отримують, як правило, з досвіду.

⁴ Техніка — загальна назва різноманітних пристосувань, механізмів і пристроїв неіснуючих у природі й виготовлених людиною для обслуговування своїх потреб.

Ознаки псевдонаукового дослідження:

1. Ігнорування чи спотворення фактів (наприклад, досліджуючи друкарні, дослідник обстежує лише ті, про які знає особисто, залишаючи поза увагою решту).

2. Відмова від перевірки теоретичних тверджень результатами спостережень на користь апеляції до «здорового глузду» чи «авторитетної думки» (наприклад, здобувач обґрунтовує свою точку зору тим, що *так вважає мій керівник (консультант)*, так уважав такий-то класик). Звертаємо увагу здобувачів: посилання на авторитет не є науковим аргументом.

3. Використання в основі теорії постулатів, не підтверджених незалежними емпіричними дослідженнями (наприклад, у дослідженні апіорі стверджується, що *в чоловічих і жіночих журналах жанри повідомлень є різними*, хоча жодними емпіричними дослідженнями це не встановлено).

4. Неможливість повторення результатів дослідження (у дисертаційній роботі відсутній опис методів, методик й умов проведення дослідження).

5. Використання в науковій роботі політичних і релігійних установок, догм (наприклад: *багатонаціональні авторитарні держави є значно ефективнішими, ніж мононаціональні демократичні; мова дана людині Богом*).

6. Логічна недоведеність отриманих результатів, тобто наявність в аргументації (доведенні чи спростуванні) логічних помилок. Наприклад, закономірність, виявлена в конкретний час і в конкретному місці, видається за таку, що має місце завжди й усюди; з кількісних даних таблиці висновки, подані після неї, не виводяться. Переліки таких типових помилок в аргументації подано в літературі з логіки.

7. Створення штучних проблем там, де їх насправді не існує, або багатопорядкове безпідставне ускладнення реально існуючих проблем. Прикладом може служити ситуація, коли здобувач спершу демонструє начеб-то надзвичайну складність об'єкта дослідження, буквально неможливість створення його моделі, а потім вказує, що цю надскладну задачу йому все ж вдалося вирішити. При цьому здобувач подає рішення, яке насправді завжди лежало, як мовиться, на поверхні.

8. Використання «термінів» (насправді — псевдотермінів), у яких немає чітких означень або відсутні об'єкти реального світу, які б вони позначали (наприклад, термін *ефір*, запропонований фізиками свого часу, було визнано надуманим). Тексти, підготовані з нагромадженням великої кількості таких псевдотермінів, створених на базі латинської, грецької чи інших мов, називають ще «пташиною» мовою⁵ (у дисертації їх вводять до кількох десятків, як правило, без означень або з образними квазіозначеннями). Часто таку «пташину» мову поєднують з недоліком, вказаним у попередньому п. 7.

9. Неможливість проведення дослідів (тестів), які заперечують хибність запропонованої здобувачем теорії (критерій фальсифікованості К. Поппера). Так, для твердження *Бог створив Всесвіт* (незалежно від його істинності) не існує тесту, який може довести його хибність. Отже, це твердження не є науковим, а тому лежить за межами науки. Інакше кажучи, якщо, наприклад, якась

⁵ Термін «пташина» мова використовують тому, що таку штучну й надзвичайно заплутану мову, як правило, ніхто не розуміє. Як результат, деякі члени спецрад, соромлячись показати свою начебто «некомпетентність», вдають, що їм усе зрозуміло й приймають рішення, що дисертація виконана на належному науковому рівні.

теорія може пояснити абсолютно все (наприклад, теорія психоаналізу охоплює пояснення всіх дій людини), то до наукових її не зараховують, хоча можуть використовувати і, як відомо, використовують у практичній діяльності.

Перелічити всі види помилок, які перетворюють дослідження в псевдонаукове, неможливо, оскільки помилок існує безконечна кількість.

Ознаки паранаукового дослідження:

1. Описування не реального, а псевдореального, ірреального чи невідзначеного світів. Частково такі описи перехрещуються з езотеричною літературою. До речі, деякі автори історико-гуманітарних дисертаційних досліджень не гребують включати в свої роботи езотеричні пасажі, в яких наукові дані подано впереміжку з релігійними положеннями.

2. Використання згаданої вище «пташиної» мови, яку начебто можуть зрозуміти лише «утаємнічені» особи (членам спеціалізованих учених рад по захисту дисертацій це, зрозуміло, «не під силу»).

3. Вказівка на існування причинно-наслідкового зв'язку там, де його насправді не існує. Наприклад, темою дослідження може бути щось на зразок: *Залежність долі людини від дати її народження; Вплив світла Місяця на приріст вовни в овець* тощо. Ще один приклад такої теми подав у гуморесці «Дзвонарі» Остап Вишня: *Вплив дубових полиць на палітурки «Кобзаря» Т. Г. Шевченка видання 1871 року.*

4. Подання отриманих результатів у формі «завжди» істинних тверджень. Наприклад: *Усі люди, народжені під знаком Водолія, мають сангвінічний характер, хоча трапляється і багато винятків* (насправді тут маємо явну логічну суперечність: якщо всі, то винятків бути не може).

5. Світоглядний характер учень. До таких учень належать, наприклад, політичні⁶ та релігійні вчення.

Хоча на перший погляд це може здатися несподіваним, але до паранаук належить також і філософія, оскільки вона ґрунтується одночасно на взаємопротилежних постулатах про походження Всесвіту — ідеалістичному, матеріалістичному, дуалістичному та ін. Незважаючи на це, філософія науковою громадськістю все ж віднесена до числа традиційних наук. Частина населення всіх держав світу, в тому числі й частина науковців, сповідують цілу низку паранаук.

На практиці паранаукові дослідження часто перемішуються з псевдонауковими і «йдуть» з ними нога в ногу, в парі.

Ознаки інженерного дослідження. Різниця між інженерними вченнями і наукою полягає в тому, що наука передбачає продуктивну діяльність людини, тобто отримання таких нових істинних знань, якими людство ніколи раніше не володіло, а інженерні вчення — репродуктивну діяльність, тобто використання тих знань, які людству вже давно відомі, але в нових, нескладних ситуаціях (наприклад, відкриття й видавання нових журналів, газет, проектування будинків, морських суден, приладів тощо за типовими проектами чи відомими технологіями).

Хоча хронологічно інженерія й виникла раніше за науку, проте в наш час вони розвиваються паралельно. Відповідно, дослідник може бути одночасно і інженером, і науковцем. Одне другого зовсім не заперечує, а навпаки — суттєво допомагає.

⁶ Світоглядні політичні вчення не слід плутати з наукою — політологією.

Вимоги до наукових результатів. Найперше виділимо ті вимоги, які є універсальними.

1. Вжиті в описі результатів дослідження слова й терміни повинні мати чіткі й конкретні значення.

Ця вимога ґрунтується на вимозі дотримання логічного закону тотожності та, відповідно, неможливості виникнення в такому описі логічної суперечності.

2. Якщо отриманий у дослідженні результат залежить від дослідника (тобто, якщо при зміні дослідника змінюється і його результат), то такий результат не може бути зарахованим до наукових.

3. Отриманий у науковому дослідженні результат повинен бути простим.

4. З коректністю і обґрунтованістю отриманих результатів повинна погоджуватися переважна більшість фахівців у відповідній галузі знань.

Тепер розглянемо специфічні вимоги, тобто властиві лише окремим групам наук.

На противагу природничим суспільно-гуманітарні науки мають суттєві відмінності. У соціальних та гуманітарних науках відповідності, крім однозначних, можуть бути і багатозначними, і, навіть, протилежними (наприклад, сприйняття людиною психолінгвістичних помилок: іменник, який стоїть на початку речення і має омонімічну форму *називний множини / родовий однини* 80% читачів сприймають у першій формі, а 20% — у другій формі, хоча автор тексту вжив цей іменник у другій формі). Тому в таких науках використовують імовірнісні залежності на зразок $y = f_p(x)$, де f_p — функція, що має певну імовірність p .

Незважаючи на ці відмінності, вимоги до результатів у природничих і соціально-гуманітарних науках однакові.

1. При повторенні дослідження (дослідів) за тих самих умов (причому й іншими дослідниками) воно повинно постійно давати один і той самий результат.

2. Фактів для обґрунтування результатів у дослідженні має бути взято стільки, щоб вони однозначно забезпечували істинність отриманого результату.

Порівнюючи, з одного боку, природничі й формальні науки, а, з другого, — суспільно-гуманітарні сформульована така залежність: *що далі від природничих і ближче до суспільних перебуває наука, що більше вона заідеологізована та заполітизована, тим легше в неї проникнути без глибоких знань* [15]. З цієї залежності виводяться такі два наслідки:

— дисертації з природничих і формальних наук підготувати важче, але захищати через наявність правил виведення знань порівняно легше;

— дисертації з гуманітарних і суспільних наук підготувати легше, але захищати через відсутність правил виведення знань порівняно важче.

Висновки. 1. При Департаменті атестації кадрів (ДАК) МОН України доцільно створити громадську раду з присудження «Шнобелівських» премій, яка могла б присуджувати премії за найбільш «ненаукові» результати.

2. ДАК МОН України доцільно розглянути можливість присвоювання викладачам звання доцента й професора не у зв'язку з наявністю в претендентів ступеня кандидата чи доктора наук, а за підготовку, наприклад, навчальних видань, які отримали гриф МОН України.

3. З метою демократизації науки ДАК МОН України варто розглянути можливість дозволити бажаючим виконувати наукові дослідження, прикріпившись здобувачем до університетів або академічних установ чи взагалі самостійно так, як це було раніше.

4. ДАК МОН України варто модернізувати чинну модель присудження вчених ступенів, запровадивши в ній присудження вчених ступенів не державою, а університетами чи академічними інститутами (це не заперечує того, що самі дипломи централізовано може видавати й державна установа, як це маємо в наш час).

5. ДАК МОН України варто дозволити використовувати для проведення дисертаційних досліджень наукових консультантів, зокрема для дисертацій із суспільних і гуманітарних наук (зараз воно не прийняте, хоча раніше було дозволенним).

6. Видається вкрай доцільним запровадити для аспірантів — паралельно з уже трьома існуючими — в якості обов'язкових таких навчальних дисциплін як «Логіка (аргументація результатів наукового дослідження)» й «Статистичне опрацювання результатів дослідів» (на першому етапі з фінансуванням хоча б з бюджетів університетів).

7. ДАК МОН України доцільно відкрити сайт, на якому будуть розміщені автореферати дисертацій, а відвідувачі до кожного з них зможуть залишити свої міркування стосовно захищуваних у них положень, наприклад, не менше ніж за місяць до моменту захисту (неважливо, буде робитися це анонімно чи персоналізовано).

8. ДАК МОН України доцільно внести зміни у п. 3.1 «Положення про спеціалізовані вчені ради», відповідно до яких обговорення результатів дисертаційних досліджень на наукових семінарах повинно стати обов'язковим (зараз воно є лише дозволенним, але не обов'язковим; таке обговорення повинно замінити експертне оцінювання в провідних організаціях, яке існувало раніше).

9. Призначення офіційних опонентів (для кандидатської дисертації двох, а для докторської — трьох) повинно відбуватися за результатами жеребкування з достатньої кількості кандидатур (зараз механізм цієї процедури недостатньо формалізований, що спричиняє зловживання ним).

-
1. Андреев Г. И., Смирнов С. А., Тихомиров В. А. В помощь написания диссертации и рефератов: основы научной работы и оформление результатов научной деятельности: Учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 2004. 272 с.
 2. Аристер Н. И., Загузов Н. И. Процедура подготовки и защиты диссертации. — М.: Икар, 1995. — 200 с.
 3. Балацкий Е. Диссертационная ловушка // Свободная мысль-XXI. 2005 (21 февраля 2005 г.). № 2. С. 16-28.
 4. Волков Ю. Г. Диссертация. Подготовка, защита, оформление : практич. пособие. — М.: Гардарика, 2005. — 185 с.
 5. Воротіна Л. І. Кандидатська дисертація: методика написання і захисту [Текст] : посібник для аспірантів і здобувачів наук. ступеня / Л. І. Воро-

- тіна [и др.] ; Європейський ун-т. — 2. вид., переробл. і доп. — К. : Видавництво Європейського ун-ту, 2006. — 138 с.
6. Довідник здобувача наукового ступеня [Текст] : зб. нормат. док. та інформ. матеріалів з питань атестації наук. кадрів вищ. кваліфікації / За ред. дир. Департаменту атестації кадрів М-ва освіти і науки, молоді та спорту України В. Д. Бондаренка ; [упоряд. Цеков Ю. І.]. — 5-те вид., випр. та допов. — К. : Толока : Редакція «Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України», 2011. — 56 с.
 7. Захаров Ю. В. Подання результатів у дисертаційній роботі [Текст] : метод. рекомендації / Ю. В. Захаров, М. І. Радченко ; Український держ. морський технічний ун-т ім. адмірала Макарова. — Миколаїв : УДМТУ, 2003. — 22 с.
 8. Зосимов А. М. Дисертаційні помилки [Текст] : монографія / А. М. Зосимов, В. П. Голік. — 4-е вид., доп. і випр. — Х. : ІНЖЕК, 2009. — 264 с.
 9. Ковалів Ю. І. Абетка дисертанта. Методологічні принципи написання дисертації [Текст] : посібник / Ю. І. Ковалів. — К. : Твім інтер, 2009. — 457 с.
 10. Кузин Ф. А. Кандидатская диссертация. Методика написания, правила оформления и порядок защиты : практич. пособие. — М. : Ось-89, 2010. — 224 с.
 11. Марьянович А. Т. Диссертация: инструкция по подготовке и защите / Марьянович А. Т., Князькин И. В. — М.: АСТ; СПб.: Астрель-СПб, 2009. — 404 с.
 12. Партико З. В. Захист дисертації: «друг чи істина»? : методич. рекомендації. — Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2011. — 28 с.
 13. Пономаренко Л. А. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня [Текст] : метод. поради / [Л. А. Пономаренко]. — 5-е вид., випр. і допов. — К. : Толока, 2011. — 80 с.
 14. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань [Текст]. — К. : Редакція «Бюлетеня вищої атестаційної комісії України», 2000. — 32 с.
 15. Райзберг Б.А. Диссертация и ученая степень. Пособие для соискателей. — 9-е изд., доп. — М.: ИНФРА-М, 2010. — 240 с.
 16. Резник С. Д. Как защитить свою диссертацию : учеб. пособие. 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Инфра-М, 2010. — 348 с.
 17. Шаршунов В. А., Гулько Н. В. Как подготовить и защитить диссертацию: история, опыт, методика и рекомендации. — Минск: Технопринт, 2010. — 280 с.
 18. Як правильно оформити дисертацію та документи атестаційної справи [Текст] : зб. нормат. док. з питань атестації наук. кадрів вищ. кваліфікації / [упоряд. Л. І. Мірошніченко]. — К. : Толока, 2012. — 54 с.

TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED EXPERTS IN THE SPHERE OF SOCIAL COMMUNICATION

Zinoviy Partyko

Classic Private University,
Zhukovsky Str. 70 B, Zaporizhzhia, 69002, Ukraine

E-mail: partyko@ukr.net

Motives and reasons of thesis preparation are considered. Signs of pseudoscience, parascience and engineering apprenticeship which decrease scientific thesis level are described. The recommendations which can increase scientific thesis level are proposed.

Key words: thesis, dissertation, research, science, pseudoscience, parascience, engineering apprenticeship, demands, recommendations.

ПОДГОТОВКА СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИКАЦИИ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Зиновий Партыко

Классический частный университет,
ул. Жуковского 70 б, Запорожье 69002, Украина

E-mail: partyko@ukr.net

Рассмотрены мотивы написания и причины снижения научного уровня диссертаций. Перечислены признаки псевдонауки, паранауки, инженерных учений, которые снижают уровень диссертационных исследований. Изложены рекомендации, которые дают возможность повысить этот уровень.

Ключевые слова: диссертация, исследование, наука, псевдонаука, паранаука, инженерные учения, требования, рекомендации.

Стаття надійшла до редколегії 01.10.2013

Прийнята до друку 14.10.2013